

АНАЛІТИЧНИЙ ЦЕНТР СУЧАСНОЇ ГУМАНІТАРИСТИКИ

**СУЧАСНА
ГУМАНІТАРИСТИКА:
АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ
ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ**

Монографія

Харків
«Право»
2025

Авторський колектив:

Гулай В. В., доктор політичних наук, професор; Кириленко О. М., докторка соціологічних наук, професорка; Павлюх М. В., кандидатка наук із соціальних комунікацій; Палагута В. І., доктор філософських наук, професор; Ткаченко С. Є., кандидатка економічних наук, доцентка; Требін М. П., доктор філософських наук, професор; Файник А. А.; Цвіркун Ю. В.; Шевчук М. О.; Щеглов А. Ю., кандидат історичних наук

Рецензенти:

В. С. Бліхар – доктор філософських наук, професор (Львівський державний університет внутрішніх справ);

Г. М. Куц – докторка політичних наук, професорка (Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди);

Л. С. Шевченко – докторка економічних наук, професорка (Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого)

*Рекомендовано до видання вченою радою
ГО «Аналітичний центр сучасної гуманітаристики»
(протокол № 2 від 10 лютого 2025 р.)*

Сучасна гуманітаристика: актуальні питання та перспективи розвитку : монографія / [Гулай В. В., Кириленко О. М., Палагута В. І. та ін.] ;
С94 Аналіт. центр сучас. гуманітаристики. – Харків : Право, 2025. – 226 с. –
DOI: <https://doi.org/10.31359/9786178602369>.

ISBN 978-617-8602-36-9

Колективну монографію присвячено дослідженню сучасного стану гуманітаристики, її теоретичних, методологічних і практичних аспектів. Розглянуто проблемні питання методології сучасної гуманітаристики, місце і роль цифрової гуманітаристики в цифровому суспільстві, соціум, ідеологія, економіка, спорт крізь призму різних парадигм дослідження. Значну увагу приділено актуальним питанням історичної, культурної, моральної, гендерної, безпекової та інших складових гуманітаристики, запропоновано перспективи її розвитку в умовах цифрового суспільства.

УДК 13+316+32+33+34+37

© Гулай В. В., Кириленко О. М.,
Палагута В. І. та ін., 2025

© ГО «Аналітичний центр сучасної
гуманітаристики», 2025

© ТОВ «Видавничий дім «Право», 2025

ISBN 978-617-8602-36-9

Зміст

Розділ 1

Методологія сучасної гуманітаристики: проблемні питання

1.1. Сучасна гуманітаристика в цифровому суспільстві (<i>Требін М. П.</i>).....	5
Список використаних джерел	28
1.2. Гендерний дискурс та гендерні ідентичності (<i>Павлюх М. В.</i>).....	36
Список використаних джерел	45
1.3. Процес формування брендингу територій: поняття, мета та головні елементи (<i>Файник А. А.</i>).....	46
Список використаних джерел	57

Розділ 2

Суспільство, економіка, історія крізь призму різних парадигм дослідження

2.1. Ідеологія неолібералізму як динамічний фактор сучасного суспільства (<i>Палагута В. І.</i>).....	59
Список використаних джерел	71
2.2. Крайні праві ідеології в західноєвропейських країнах: тези та програми (<i>Шевчук М. О.</i>).....	72
Список використаних джерел	83
2.3. Моральні аспекти економічної діяльності в контексті сучасної гуманітаристики (<i>Ткаченко С. Є.</i>).....	84
Список використаних джерел	98
2.4. Районна періодика Тернопільщини як джерело до вивчення проблематики формування сталінським тоталітарним режимом «образу ворога» з членів ОУН та вояків УПА (<i>Гулай В. В.</i>)	99
Список використаних джерел	107
2.5. Провокативна агітаційно-пропагандистська діяльність структур радянського руху опору на території Львівщини (1942–1944 рр.): нові архівні матеріали та історіографічні інтерпретації (<i>Щеглов А. Ю.</i>).....	109
Список використаних джерел	119

Розділ 3

Нові орієнтири в науках про спорт, мистецтво, безпеку

3.1. Трансформації у сфері сучасного спорту: перехід до нової моделі інституціонального дизайну (<i>Кириленко О. М.</i>).....	122
Список використаних джерел	148

3.2. Етапи розвитку української музики (<i>Цвіркун Ю. В.</i>).....	152
Список використаних джерел	160
3.3. Концепт безпеки в теоретичному дискурсі (<i>Требін М. П.</i>)	161
Список використаних джерел	180
3.4. Тероризм як загроза міжнародній безпеці в ХХІ столітті (<i>Требін М. П.</i>).....	183
Список використаних джерел	217
Авторський колектив	224

3.4. Тероризм як загроза міжнародній безпеці в XXI столітті

Требін Михайло Петрович

доктор філософських наук, професор

професор кафедри міжнародних відносин і політичної філософії
Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця

У даний час у світі відбувається становлення єдиної світової системи у всіх сферах людського життя – політиці, економіці, культурі тощо, який часто позначають терміном глобалізація. Ідеї глобалізації сучасні дослідники пов'язують із ретроспективою в декілька тисячоліть (М. Елліан, Ю. Яковець та ін.), знаходять їх у теоріях І. Канта, А. Сміта («ідеальна економічна система»). Проте наукове використання терміну «глобалізація» розпочалося з 1960-х рр., але академічно значущим воно стало в середині 1980-х рр. Появу самого терміну пов'язують зазвичай з ім'ям англійського соціолога Роланда Робертсона (1938-2022), який у 1983 р. використав поняття «глобальність» (англ. Globality) у назві однієї зі своїх статей. У 1985 р. він дав тлумачення поняття «глобалізації», а в 1992 р. виклав основи своєї концепції у книзі «Глобалізація: соціальна теорія і глобальна культура»¹. Глобалізація в сучасному світі інкорпорована у формування смислів на трьох рівнях: ідеології, уявного і онтології. Як підкреслюють Манфред Б. Стегер і Пол Джеймс: «1. Ідеології – структуровані нормативним чином кластери ідей і переконань, у тому числі ті чи інші репрезентації владних відносин. Ці ідеологічні мапи допомагають людям орієнтуватися в складному політичному всесвіті і містять домагання на ексклюзивне володіння суспільною істиною. 2. Уявне – це структуровані уявлення про соціальне буття. Ці глибоко вкорінені уявлення на передрефлексивному рівні озброюють нас параметрами, всередині яких люди сприймають своє соціальне існування, виражене, наприклад, у таких концепціях, як «глобальне», «національне»

¹ Див.: Robertson R. Globalization: Social Theory and Global Culture. London: Sage, 1992. x, 211 p.

або «порядок речей у наш час». 3. Онтології – це найзагальніший рівень формування смислів. Це структуровані уявлення про світ, у якому ми живемо, основні умови соціального існування, такі як, наприклад, лінійний час, територіальний простір і індивідуалізоване втілення»¹. Якщо підходити системно, то глобалізація, подобається нам чи ні, підсилює роль транснаціональних взаємодій у світі, розширює масштаби комунікацій, роблячи нашу цивілізаційну частину життя більш зручною. Це провокує багатьох авторів, спираючись на об'єктивний характер даного процесу, робити висновок, що вона є лише позитивним явищем. Але нове, що виникає, не обов'язково завжди є позитивним, як здається на рівні буденної свідомості, яка заспокоює себе тим, що все погане залишилося позаду.

У будь-якому розвитку завжди присутні протилежні сторони, тенденції, боротьба між якими забезпечує хід і механізми протікання розвитку і його реальну спрямованість. Якщо однією стороною глобалізації є інтеграційні процеси, то зворотною стороною – навпаки, процеси дезінтеграції. У цьому сенсі феномен тероризму є реалізацією дезінтеграційного потенціалу деформованого глобалізацією розвитку культури на сучасному етапі, її перехід від стадії системи локальних національних культур до стадії, коли культура стає частиною глобального комунікаційного простору. На сучасному етапі тероризм – це лише одна з відповідей (хоча така, що, безумовно, не подобається нам) на безповоротну глобалізацію. Тому це часто й ускладнює боротьбу з ним на рівні ідеологічної контрпропаганди, тому що гасла й ідеологічні установки тероризму часто використовують та інтерпретують близькі кожній людині релігійні, етичні, історичні та інші компоненти культури, які сьогодні дійсно піддаються розгрому і деформації, аж до загрози ідентичності людини стосовно власної культури. Таким чином, процес глобалізації, провідною тенденцією якого є інтеграція світової спільноти в єдине ціле, застосовувавши, якщо можна так мовити, механізми опору традиційних локальних культур

¹ Steger M. B., James P. Levels of Subjective Globalization: Ideologies, Imaginaries, Ontologies. *Perspectives on Global Development and Technology*. 2013. Vol. 12, Issue 1–2. P. 23.

проти досить серйозної ймовірності національної, індивідуальної та інших типів культурної дезінтеграції, розкладу і навіть зникнення.

Сучасний світ після подій 11 вересня 2001 р. живе з розумінням того, що поряд з глобальними проблемами, які вже були усвідомлені людством наприкінці XX століття: загроза ядерної війни, забруднення навколишнього середовища, зміна клімату, бідність і злидні в окремих регіонах планети, виникла ще одна загроза, яку теж можна віднести до глобальних – тероризм. Сьогодні не може відчувати себе в цілковитій безпеці ні житель Парижа, ні Лондона, ні Токію, ні Сіднея, ні Стамбула, ні будь-якого іншого міста на нашій планеті. Терористи живуть, вчаться і працюють поруч зі звичайними громадянами, ходять до церкви, мечеті, синагоги чи костелу, нічим не виділяються з натовпу, але прийде час «Ч» і вони перетворюються на жорстоких вбивць, що сіють навколо себе смерть і жах. Тероризм багатолікий і різноманітний, він трансформується разом з людством, він мімікрує під боротьбу з несправедливістю, нерівністю, пригнобленням, національно-визвольну боротьбу та інші соціально-політичні процеси, які можуть бути сприйняті амбівалентно. Тому проникнення в сутність тероризму, осмислення причин, способів і методів його боротьби, є особливо актуальним для сучасного світу, що перебуває в стані перманентної боротьби з тероризмом.

Згідно з хвильовою теорією професора Каліфорнійського університету в Лос-Анджелесі Девіда Рапопорта¹ можна виділити чотири хвилі тероризму: 1) анархістську (з 1880-х до початку 1920-х рр.); 2) антиколоніальну (з 1920-х до початку 1960-х рр.); 3) лівого тероризму (з 1960-х рр. до кінця XX ст.); 4) релігійного тероризму (з 1979 р. по теперішній час). Джеффри Каплан продовжив цей ряд і виділив п'яту хвилю²: новий трайбалізм, під яким розуміється прагнення індивідів

¹ Див.: Rapoport D. C. The Fourth Wave: September 11 and the History of Terrorism. *Current History*. 2001. Vol. 100, No. 650. P. 419–424; Rapoport D. C. The Four Waves of Rebel Terror and September 11. *Anthropoetics*. 2002. Vol. 8, No. 1. P. 1–19; Rapoport D. C. The Four Waves of Modern Terrorism. *Attacking Terrorism: Elements of a Grand Strategy* / Audrey Kurth Cronin and James Ludes, eds. Washington, DC: Georgetown University Press, 2004. P. 46–73; Rapoport D. C. Waves of global terrorism : from 1879 to the present. New York : Columbia University Press, 2022. 440 p.

² Див.: Kaplan J. The Fifth Wave: The New Tribalism? *Terrorism and Political Violence*. 2007. Vol. 19, No. 4. P. 545–570.

об'єднуватися в локальні групи за територіальним, культурним, політичним, релігійним, етичним тощо принципами, надаючи опір загальносвітовим тенденціям індивідуалізму і гомогенізації. Така фрагментація приводить до трансформації суспільства до спільнот, малих груп, «трайбів», у яких індивіди створюють нові форми втраченої солідарності, протиставляючи себе навколишньому світу і борючись з ним, у тому числі й за допомогою тероризму¹. Тобто, з одного боку, «глобальне цивілізаційне село» стає реальністю, і світ стає меншим, стискається. Сучасні засоби транспортних та комунікаційних систем, масштабні переселення, що охоплюють сотні мільйонів іммігрантів та біженців, які перетинають кордони держав і континентів, сучасне інформаційне середовище та засоби електронної комунікації – усі ці фактори роблять свій внесок у те, що «глобальне село» стає реальністю. З другого боку, ми є свідками виникнення та відродження сотень сепаратистських рухів, людей, які прагнуть залишити велику групу, щоб утворити власну, як дрібнішу одиницю.

Суть справи полягає в тому, що тероризм виріс до масштабів уселенської небезпеки на хвилях глобалізації, осторонь якої не залишилася жодна сфера людської життєдіяльності, включаючи й тіньові, такі, що в минулому лише епізодично виявлялися на поверхні міжнародного життя. Вона загострила такі ключові проблеми світового розвитку, як необхідність зменшення загрози ядерної війни, що залишається актуальною; глибокі суперечності між характером цивілізації, що склалася, і природою; дегуманізація суспільства і особи; соціально-економічне розшарування населення планети, що посилюється; збільшення масштабів маніпулювання громадською думкою за допомогою всепроникних засобів масової інформації; комерціалізація і уніфікація культури, що призводить до збіднення духовного світу людей.

Феномен тероризму став особливо активно досліджуватися вченими після трагедії в Америці, хоча й раніше він перебував у їхньому полі зору. Але лише за останні два десятиліття написано тисячі книг

¹ Див.: Kaplan J. *Terrorist Groups and New Tribalism: Terrorism's Fifth Wave*. Abingdon, Oxon [England]; New York : Routledge, 2010. 235 p.

і сотні тисяч статей на цю тему, видані десятки енциклопедій, які досліджують це явище. Серед вчених, що досліджують сутність, природу, форми і методи боротьби тероризму, можна назвати таких закордонних дослідників, як Дж. Александер, Й. Боданські, Дж. Вайт, П. Вілкінсон, Е. Гелкі, Д. Гупта, А. Йонгман, Д. Кантер, В. Лакьор, Г. Мартін, Б. Нетаньяху, П. Нойманн, Дж. Поуст, Б. Хоффман, А. Шмід, М. Штоль та ін.¹. Велику увагу дослідженню тероризму приділяли і українські вчені, такі як В. Антипенко, О. Бардін, В. Белянська, В. Гришук, Ю. Данильченко, А. Деменко, В. Ємельянов, В. Канцір, А. Коростиленко, В. Крутов, В. Ліпкан, В. Мандрагеля, А. Мовчан, І. Мусієнко та ін.².

¹ Див: Гупта Д. К. Тероризм та політичне насильство: як їх розуміти: зародження, зростання, трансформація та занепад політ. рухів / переклала з англ. Надія Гайдукевич. Київ : Основи, 2010. 398 с.; Guelke A. Terrorism and Global Disorder: Political Violence in the Contemporary World. London; New York : I. B. Tauris, 2006. xi, 284 p.; Handbook of Understanding Terrorism: Forensic Social Sciences Case Studies / Martine Herzog-Evans, Stephen J. Morewitz (editors). Cham: Springer, 2024. vi, 270 p.; Issues of Terrorism in the Post-Coronavirus Era / Richard J. Chasdi, Yair Sharan (editors). Cham: Springer, 2024. xxi, 224 p.; Laqueur W. Terrorism. London: Weidenfeld and Nicolson, 1977. vii, 277 p.; Maniszweska K. Towards a New Definition of Terrorism: Challenges and Perspectives in a Shifting Paradigm. Cham: Springer, 2024. ix, 152 p.; Martin G. Understanding terrorism : challenges, perspectives, and issues. 8th ed. Thousand Oaks, California : Sage, 2025. xxxiii, 662 p.; Neumann P. R. Der Terror ist unter uns : Dschihadismus und Radikalisierung in Europa. Berlin : Ullstein, 2016. 297 S.; Political Terrorism: a New Guide to Actors, Authors, Concepts, Data Bases, Theories, & Literature / Alex P. Schmid and Albert J. Jongman with the collaboration of Michael Stohl ... [et al.]; foreword by Irving Louis Horowitz. New Brunswick, N. J.: Transaction Publishers, 2005. xx, 700 p.; Rothenberger L. Terrorism as Communication: Stocktaking, Explanations and Challenges. Wiesbaden : Palgrave Macmillan, 2023. xix, 396 p.; Taylor R. W., Swanson C. R. Terrorism, Intelligence, and Homeland Security. Boston : Pearson, 2016. xxxii, 378 p.; The Faces of Terrorism : Multidisciplinary Perspectives / edited by David Canter. Chichester, UK ; Malden, MA : Wiley-Blackwell, 2009. xiv, 300 p.; The Routledge Handbook of Terrorism Research / edited by Alex P. Schmid. New York: Routledge, 2011. xviii, 718 p.; The SAGE Encyclopedia of Terrorism / edited by Gus Martin. 2nd ed. Thousand Oaks, Calif.: SAGE Reference, 2011. xxv, 689 p.; Urban Terrorism in Contemporary Europe: Remembering, Imagining and Anticipating Violence / Katharina Karcher, Yordanka Dimcheva, Mireya Toribio Medina, Mia Parkes (editors). Cham: Palgrave Macmillan, 2024. xiv, 324 p.; White J. R. Terrorism and Homeland Security. Belmont, CA: Wadsworth Cengage Learning, 2014. xxvi, 501 p.; Wilkinson P. Political terrorism. London: Macmillan; New York: Halsted Press, 1974. 159 p. та ін.

² Див.: Антипенко В. Ф. Міжнародна кримінологія: досвід дослідження тероризму: монографія. Одеса: Фенікс, 2011. 317 с.; Белянська В. В. Ідеологія тероризму: походження і типологічні виміри : монографія. Луганськ : Віртуальна реаль-

Осмислення тероризму як глобальної проблеми сучасності, загрози міжнародної безпеки та з'ясування боротьби з ним є важливим гносеологічним завданням, що вимагає негайного розв'язання. Тероризм – це, безумовно, системне явище, у якому об'єдналися ідеологічна, політична, морально-ціннісна, психологічна, етнокультурна й інші підсистеми. Крім того, генезис цього явища свідчить про його значну трансформацію: змінюються форми здійснення терористичних актів, відбувається зсув у полі цільового впливу терористів, змінюються методи їх діяльності, особливості організаційного будівництва та ін. Тероризм також має багато спільного з іншими формами соціального протесту і насильства – агресією, збройною боротьбою, військовими конфліктами різного ступеня інтенсивності, партизанськими діями, диверсіями тощо. Тому цілком зрозуміла велика кількість визначень, запропонованих у терорології. У сучасній науковій літературі існує понад ста визначень тероризму. Хоча на рівні ООН

ність, 2014. 143 с.; Грабчук І. Л. Тероризм як міжнародне явище: джерела та канали його фінансування. *Економіка, управління та адміністрування*. 2023. № 2. С. 65–70; Давидов Д. Г. Тероризм: історичні витоки і генеза кримінально-правового поняття. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право*. 2024. Вип. 85(3). С. 266–272; Данильченко Ю. Б. Тероризм: феномен, детермінація, протидія : [монографія]. Харків: Золота миля, 2018. 478 с.; Данько Ю. А., Білоцерківська Н. Г. Тероризм у сучасному суспільстві: основні поняття та характеристики. *Сучасне суспільство*. 2020. Вип. 2. С. 27–37; Дір І. Ю. Тероризм як глобальна проблема світу. *Регіональні студії*. 2021. № 26. С. 38–42; Загурська-Антонюк В. Ф. Тероризм та міжнародна безпека у контексті глобалізації сучасного світу. *Інвестицій: практика та досвід*. 2020. № 17–18. С. 116–123; Канцір В. С. Тероризм у сучасному глобалізаційному просторі: філософсько-правовий вимір: монографія. Львів: Край, 2011. 554 с.; Кореньков О. О. Тероризм як інструмент в арсеналі Росії в протистоянні з Україною. *Гілея: науковий вісник*. 2019. Вип. 142(3). С. 43–48; Леонов Б. Д. Тероризм: інформаційно-правовий вимір. *Інформація і право*. 2021. № 2. С. 60–66; Середа В. В., Серкевич І. Р. Тероризм: кримінологічна детермінація і кримінально-правова протидія: монографія / Львів. держ. ун-т внутр. справ. Львів : ЛьвДУВС, 2016. 187 с.; Современный терроризм: учебное пособие для высшей школы / Под общ. ред. проф. Горлача Н. И., проф. Требина М. П. Харьков: Тимченко, 2006. 492 с.; Тероризм: визначення і сутність: монографія / [А. В. Коростилево та ін.] ; за заг. ред. В. В. Крутова, І. І. Мусієнка, В. П. Ємельянова ; Нац. акад. Служби безпеки України. Київ : Нац. акад. СБУ, 2015. 191 с.; Тероризм: теоретико-прикладні аспекти : навч. посіб. / [Мовчан А. В. та ін.; за заг. ред. В. К. Грищука] ; Львів. держ. ун-т внутр. справ. Львів: ЛьвДУВС, 2011. 327 с.; Требин М. П. Терроризм в XXI веке. Минск: Харвест, 2003. 816 с. та ін.

на сьогоднішній день не досягнуто жодної домовленості про визначення цього поняття¹. Американські дослідники тероризму підкреслюють, що це явище легше описати, ніж дати йому чітке, однозначне тлумачення. Саме так підходить американський дослідник Брайан Дженкінс до трактування цього поняття. «Тероризм, – підкреслює він, – визначається залежно від характеру акції, а не від особистості виконавця чи суті справи, за яку він бореться. Усі терористичні акції сполучені із застосуванням насильства або погрозою насильства, що часто супроводжується висуванням конкретних вимог. Насильство спрямовується в основному проти цивільних об'єктів, його мотиви мають політичний характер. Акції проводяться так, щоб залучити максимум суспільної уваги. Виконавці, як правило, є членами організованих груп чи на відміну від інших злочинців беруть на себе відповідальність за вчинені акції. І нарешті, сама акція покликана здійснити вплив, що виходить за межі заподіяння безпосереднього фізичного збитку»². Ричард Фолкенрес у своєму визначенні тероризму підкреслює ще й релігійний аспект. Для нього тероризм – це «мотивоване насильство з певними політичними, соціальними чи релігійними цілями за допомогою залякування широких верств населення»³. В'ячеслав Ємельянов у своїй монографії «Тероризм – як явище і як склад злочину» дає визначення тероризму, яке підкреслює політико-правовий аспект явища: «Тероризм – це привселюдно вчинені загально небезпечні дії чи погрози такими, спрямовані на залякування населення чи соціальних груп, з метою прямого чи опосередкованого впливу на прийняття будь-якого рішення або відмовлення від нього в інтересах терористів»⁴. На думку фахівців, серед визначень прийнятним виглядає також таке: «Тероризм (від лат. terror – страх, жак) – явище суспільного і міжнародного життя, засно-

¹ Див.: Cassese A. International Criminal Law. Oxford; New York: Oxford University Press, 2003. P. 120–132.

² Jenkins B. The Study of Terrorism: Definitional Problem. Santa Monica, Calif.: Rand Corp, 1980. P. 2–3.

³ Falkenrath R. A. Problems of Preparedness: U. S. Readiness for a Domestic Terrorist Attack. International Security. 2001. Vol. 25, Issue 4. P. 150.

⁴ Ємельянов В. П. Терроризм – как явление и как состав преступления. Харьков: Право, 1999. С. 28.

ване на систематичному застосуванні терору як різновиду насилля, побудованому на досягненні ефекту залякування»¹. Хоча і ця дефініція тероризму не є досконалою.

Однак саме по собі визначення тероризму багато що ставить на карту². Визначити будь-яку дію як терористичну означає не просто стверджувати, що вона має певні характеристики, але й засудити її. Спробуємо уточнити ряд моментів, пов'язаних з дефініцією тероризму. Кожне визначення повинне містити істотні ознаки явища. На наш погляд, коли говориться про тероризм, то, по-перше, до них належить насильство. Склалися три типи теорій, що пояснюють джерела насильства³. Перший тип поєднує ті концепції, що виводять насильство з природи людини. Уся історія людської цивілізації пов'язана з насильством. «Найперший закон природи, – писав В. Соловйов, – є боротьба за існування. Усе життя природи проходить у безупинній ворожнечі істот і сил, у їх злісних порушеннях і захопленнях чужого буття. Кожна істота в нашому світі від найменшої порошини і до людини всім своїм природним життям говорить одне: я є, і все інше – тільки для мене. Зіштовхуючись з іншим, вона говорить йому: якщо я існую, то тобі вже не можна існувати, тобі немає місця поряд зі мною. І кожне ... заміряється на всіх і хоче всіх винищити і саме всіма винищується... Протидія між кожним і всіма неминуче розв'язується загибеллю кожного – вороже середовище, нарешті, розриває його буття і витісняє його з життя, боротьба закінчується смертю і тлінням...»⁴. При такому підході передбачається, що існують вроджені схильності, інстинкти (інстинкт смерті, сексуальний інстинкт), що підштовхують людину до насильства. До цього типу можна віднести й філософські концепції, що пояснюють насильство властивою людині волею до влади, панування. Так, фінський дослід-

¹ Перепелиця Г. Тероризм. *Політична енциклопедія* / Редкол.: Ю. Левенець (голова), Ю. Шаповал (заст. голови) та ін. Київ: Парламентське видавництво, 2011. С. 707.

² Див.: Marks S., Clapham A. *International Human Rights Lexicon*. Oxford; New York: Oxford University Press, 2005. P. 345.

³ Див.: Kennel M. *Ontologies of violence : deconstruction, pacifism, and displacement*. Leiden ; Boston : Brill, 2023. ix, 235 p.

⁴ Соловьев В. *Духовные основы жизни: (Spiritual Fundaments of Life)*, 1882–1884. Фототип. изд. Брюссель: Жизнь с Богом, 1982. С. 71–72.

ник Тату Ванханен підкреслює: «Люди повинні боротися за владу, тому що це кінцевий шлях до розподільного контролю над ресурсами»¹, а отже, і до кращого життя.

Другий тип теорій виводить застосування насильства з економічних і соціальних умов життя суспільства. Ще Арістотель зазначав, що основою насильства є нездатність влади встановити рівність у суспільстві². Економічна й соціальна нерівність обумовлює диференціацію суспільства на групи, суспільні класи і, відповідно, суперечності і боротьбу між ними. К. Маркс, Ф. Енгельс та їхні послідовники обґрунтовували класові антагонізми, що існують у суспільстві, соціальною нерівністю й експлуатацією. Подолання цих антагонізмів відбувається шляхом встановлення соціальної рівності чи, в усякому разі, пом'якшення нерівності. Відповідно визначаються допустимі межі розбіжностей рівня життя різних класів для забезпечення стабільності суспільного життя. Чимало сучасних суспільствознавців також схиляється до висновку про існування зв'язку між насильством і нерівністю. Так, Ральф Дарендорф пише: «Нерівність і влада продовжують бути могутніми факторами зіткнення інтересів і боротьби»³. Тероризм сьогодні – це не тільки зіткнення релігій, націй, цивілізацій, але й антагонізм між бідністю нерідко потенційно багатих регіонів і багатством розвинених країн. Але і тут рушійною силою є не стільки сама бідність, скільки відчуття її як найбільшої соціальної несправедливості. На матеріалах 62 країн світу професор Пак Хан Хун зробив висновок, що нерівність у доходах – найважливіша причина політичного насильства⁴.

Третій тип теорій зв'язує насильство з динамікою конфлікту. У будь-якому суспільстві виникають конкуруючі групи – економічні,

¹ Vanhanen T. Power and the Means of Power: a Study of 119 Asian, European, American, and African States, 1850–1975. Ann Arbor: University Microfilm International, 1979. P. 17.

² Див.: Арістотель. Політика. *Аристотель. Соч. В 4 т.* Москва: Мысль, 1983. Т. 4. С. 420–422, 577.

³ Dahrendorf R. The Modern Social Conflict: an Essay on the Politics of Liberty. London: Weidenfeld and Nicolson, 1988. P. 47.

⁴ Див.: Inequality and Contemporary Revolutions / Manus I. Midlarsky, editor. Denver, Colo.: University of Denver, 1986. P. 8.

політичні, духовні. Первісний стан конкуруючих груп і особистостей – це потенційний конфлікт. Він стає реальним, коли конкурентний стан персоніфікується, коли один одному починають протистояти конкретні індивіди. Це саме та стадія, коли насильство стає дуже ймовірним. Конфлікт знаходить своє розв’язання в перемозі однієї з конфліктуючих сторін. Утверджується нова ієрархія, настає період адаптації до ситуації. Це період, коли формуються нові конкуруючі групи. Історія розв’язання конфлікту повторюється знову й знову. Здається, історію розвитку соціальних конфліктів і застосовуваних у них форм насильства можна поділити на три основні етапи. Перший пов’язаний із застосуванням прямого фізичного насильства. Первісна людина прагнула знищити іншого індивіда чи групу, якщо вони заважали їй жити. У період рабовласництва людина дійшла до розуміння того, що більш вигідно не вбивати супротивника, а змушувати його працювати на себе. Другий етап – політичний. Зміст його полягає в домінуванні одних соціальних груп над іншими. На цьому етапі діє принцип «погодься, а то вб’ю». Третій, економічний етап заснований на широкому взаємовигідному соціальному обміні. Головний принцип взаємодії на цьому етапі – «дай це, а я тобі дам те». Паралельно до цих трьох способів розв’язання соціальних конфліктів (фізичному, політичному, економічному) формувалися ідеологічні та моральні принципи взаємодії людей на підставі етнічних, ціннісних і правових норм.

Звичайне насильство має два основні трактування: примус і застосування фізичної сили¹. У деяких філософських працях насильство інтерпретується як обмеження фізичних і духовних можливостей людини, придушення свободи її волі. В італійській Філософській енциклопедії насильство визначається як дія, вчинена ззовні проти спонтанного потягу і природного руху. П. Ріга, Н. Гарвер, Ф. Вейд підкреслюють, що насильство – це будь-яке обмеження фундаментальних прав людини. Найбільш широкий підхід до насильства відрізняє тих авторів, для яких воно є синонімом усього того, що завдає шкоди людині.

¹ Див.: *Philosophy of Violence: A Multidisciplinary Perspective* / John Sodiq Sanni, Charles Mathurin Villet (editors). Cham: Springer, 2024. xi, 202 p.

Системний аналіз допускає з'ясування функцій насильства, які значною мірою зумовлені ступенем усвідомлення своїх дій суб'єктами насильства і остаточною метою насильства. Розрізняють так зване ірраціональне і раціональне насильство. Під першим розуміється процес психічної розрядки (агресія), причому об'єкт піддається заміні й насильство є самоціллю (катарсисна функція насильства). «Раціональне» насильство, навпаки, виконує яскраво виражену соціальну чи політичну функцію і є одним засобом з багатьох. Варто розрізняти інструментальне і символічне (чи «комунікативне») насильство. Інструментальне насильство переслідує безпосередньо конкретну мету, використовується нерідко як засіб формування влади або її перерозподілу (наприклад, терористичний характер ранньої фази італійського фашизму і ряду рухів у країнах, що розвиваються). Тому насильство виконує інструментальну функцію, якщо використовується з метою екзистенціального знищення в ім'я створення релігійної, етнічної, расової чи соціальної гомогенності суспільства. Символічне насильство спрямоване, навпаки, не на здійснення мети, а на додання свідомості створеного пропагандою певного образу. Для суспільства, що зазнає системної трансформації, важливо розуміти, що феномен насильства в його сучасному вигляді має зовсім новий, незвичайний для всіх минулих епох характер, тому що він є продуктом суспільства якісно іншої властивості, а саме суспільства, що визнається як постіндустріальне, інформаційне, цифрове. Для такого суспільства особливо характерною стала терористична діяльність окремих його індивідів і груп.

З погляду з'ясування особливостей насильства при здійсненні терористичних діянь варто акцентувати два моменти: явний і латентний елементи насильства. Явний елемент насильства пов'язаний зі здійсненням безпосередніх терористичних актів, унаслідок яких гинуть люди, руйнуються будинки, вибухають літаки, потяги тощо. У сучасних умовах різко поширюються характер об'єктів терористичних замахів і самі форми цих замахів. Але головною загрозою з боку терористів залишається загроза життю й безпеці людей. Слід зазначити, що характерною рисою сучасного тероризму є те, що йому

притаманний розрив між безпосередньою жертвою насильства і групою, що є об'єктом впливу, та метою насильства, причому ступінь жорстокості від цього не зменшується, а мабуть, ще більш зростає. Як відзначає відомий німецький юрист Ханс Шнайдер (1928-2015), «тероризм – це процес перетворення людей у нелюдей... Терористи нечутливі до страждань своїх жертв, дистанціюються від них і заздалегідь визначають свою злочинну поведінку, що заподіює шкоду жертвам. Для них жертви тероризму – це в кращому випадку предмети торгу, інструменти для досягнення мети»¹. Більшість форм збройного насильства, характерних для тероризму, не є його монопольним надбанням, так само як їх використання не є свідченням того, що йдеться саме про терористичну практику. Тут головним є те, з якою метою здійснюються ці насильницькі акції. Мотиви і спрямованість є дуже важливими в аналізі терористичних дій. Звідси випливає ще одна характерна риса тероризму, яка полягає в тому, що він сполучає високий рівень політичної мотивації з низьким рівнем участі мас.

Латентний елемент насильства пов'язаний з тим, що терористичний акт запускає механізм примусу людей робити так, як цього вимагають терористи, впливати на державні структури з метою реалізації на практиці тих вимог, що висувують терористи, створює в суспільстві атмосферу страху та безвиході. Т. Гоббс писав про такі наслідки насильства: «Гірше за все, є вічний страх і постійна небезпека насильницької смерті, і життя людини самотнє, бідне, безпросвітне, тупе і короткочасне»². Здійсненням замаху зміст терористичних актів не вичерпується, і завершенням бойової операції вони не закінчуються. Їх головне призначення – не просто в здійсненні масових убивств, усуненні окремих осіб, заподіянні матеріального збитку тощо, а в досягненні соціального резонансу, у залякуванні народів і урядів. Тероризм являє собою не просто форму політичного насильства, але й форму політичної комунікації. Якщо в історичному

¹ Schneider H. J. Kriminologie. Berlin ; New York : W. de Gruyter, 1987. P. 694.

² Гоббс Т. Левиафан, или материя, форма и власть государства церковного и гражданского. Т. Гоббс. Сочинения в 2 т. Москва: Мысль, 1991. Т. 2. С. 96.

минулому властива тероризму функція залякування нерідко перебувала в тіні, то з того моменту, як тероризм набув організованого та ідеологічно обґрунтованого і систематичного характеру, ця функція все чіткіше висувається на перший план. Превентивне залякування за допомогою терористичних актів поширюється на всіх: і робітників, і банкірів, і клерків в офісі, і чиновника в міністерському кріслі. Усі, абсолютно всі повинні відчувати свою незахищеність перед перманентним злом, мінливістю сучасного буття. За допомогою терористичних дій у суспільстві нагнітається істерія страху, безвиході, недовіри до окремих соціальних груп, а іноді і цілих народів, що виявляються в зростанні агресивності в соціумі. Отже, насильницькі акції набувають характеру терористичних, якщо спрямовані на нагнітання атмосфери страху й безвиході. У цьому випадку до системи терористичних засобів належать не тільки дії, що безпосередньо загрожують життю та безпеці людей, але й безкровні операції превентивного типу, які залякують шляхом підпалів чи вибухів у безлюдних приміщеннях: магазинах, офісах, штаб-квартирах політичних партій, на промислових підприємствах тощо.

Атмосфера страху досить часто викликає зростання агресивності в соціумі, злого, деструктивного начала в людині. Агресивність властива людині з давніх часів. «Зле начало», як і «начало добре» – невід’ємна складова частина світу людського. Тероризм є одним із тих спускових механізмів, що репродукують зростання агресивності й насильства в соціумі, наростання дисипативних процесів.

Акцентування уваги на явному та латентному компонентах терористичної діяльності дозволяє зафіксувати те, що явний компонент терористичних дій значною мірою показує інструментальну функцію терористичного акту як явища видового стосовно насильства; латентний компонент показує генезу і динаміку такого явища, як наростання страху, безвиході в соціумі, зростання ентропійних процесів у ньому.

Аналіз суттєвих ознак тероризму дозволяє сформулювати своє бачення тероризму. При формулюванні тероризму використана ідея Деніела Белла (1919–2011) про три сфери постіндустріального суспільства,

керовані різними осьовими принципами¹. Під тероризмом розуміється соціальне явище, засноване на використанні чи загрозі використання насильства у вигляді терористичного акту з метою нагнітання атмосфери страху й безвиході в суспільстві в ім'я досягнення мети суб'єктів терористичної діяльності. Такий підхід дозволяє визначити основними різновидами тероризму економічний, духовний і політичний.

Тероризм, як і будь-яке інше соціальне явище, має багато форм прояву, що вимагає їх класифікації. Дехто з вчених пропонують класифікувати тероризм на державний терор і опозиційний тероризм; міжнародний і транснаціональний тероризм; за соціальною спрямованістю: а) соціальний, б) націоналістичний і в) релігійний. Мабуть, останній аспект покладений в основу класифікації тероризму, що дають інші автори: політико-соціальний, породжуваний рухами в дусі гіпертрофованого регіоналізму, політико-релігійний. Можливі інші класифікації. Наприклад, Фредерік Форсайт вважає, що існує чотири різновиди тероризму: національний (регіональний); «одномірний» (англійський «Фронт визволення тварин»); політичний; релігійний. М. Денікер поділяє тероризм на: програмний, добродісний (тобто продиктований етичним максималізмом. – М. Т.), раціональний і патологічний. Американський дослідник Дж. Белл виділив шість типів тероризму: кримінальний, психопатичний, революційний, санкціонований владою, тероризм «пильності» і ендемічний².

З огляду на надзвичайне розмаїття, поєднання і «переплетіння» різних форм тероризму класифікувати їх дуже не просто, і будь-яка класифікація буде в чомусь умовною та більшою чи меншою мірою неповною. Практично жодний різновид тероризму не укладається цілком у певну типологічну класифікацію. Проте сама така класифікація необхідна, оскільки без чітких вихідних критеріїв і параметрів неможливо достовірно охарактеризувати конкретні різновиди сучасного тероризму. На наш погляд, тероризм можна розглядати за рядом

¹ Див.: Bell D. The coming of post-industrial society : a venture in social forecasting. Special anniversary ed. / with a new foreword by the author. New York : Basic Books, 1999. cv, 507 p.

² Див.: Bell J. B. Transnational Terror. Washington: American Enterprise Institute for Public Policy Research, 1975. P. 10–18.

критеріїв. За масштабами дії тероризм може бути внутрішньодержавним і транснаціональним (міжнародним). Внутрішньодержавний тероризм пов'язаний з діяльністю як державних структур з придушення інакомислення за допомогою превентивного насильства й насадження страху в суспільстві, так і боротьбою опозиційних сил проти чинного режиму, що має на меті зміну економічного або політичного устрою власної країни. Внутрішньодержавний тероризм характерний лише для якоїсь окремо взятої країни і не виходить за її територіальні межі. Міжнародний тероризм визначається як «тероризм, що зачіпає своїми терористичними актами громадян і територію більш ніж однієї країни»¹. З погляду приналежності суб'єктів терористичної діяльності до державної влади тероризм поділяється на державний терор і недержавний тероризм. Різниця між першим і другим полягає в тому, що державний терор є відкритим насильством з боку панівної еліти, що спирається на міць державних інститутів. Він є санкціонованим і має монополію на легітимність. Недержавний тероризм – насильство і залякування, що використовується терористичними угрупованнями, які або не беруть особистої участі в діяльності державних органів, або протиставляють себе суб'єктам державної влади. Основною зброєю державного тероризму є репресії, тероризму недержавного – терористичні акти. Державний терор і недержавний тероризм пов'язані між собою симбіотично, взаємно провокуючи один одного, однак ця взаємозалежність не є прямолінійною й не завжди реалізовується на практиці. Державний терор стимулює появу недержавного тероризму, роблячи неможливими інші методи боротьби з чинним політичним режимом, але саме він жорстоко придушує будь-яку опозицію, нерідко цілком ліквідуючи й опозиційні терористичні угруповання. Не в усіх випадках відповіддю на активність недержавного тероризму ставала відкрито терористична реакція уряду, так само як звертання екстремістів до терористичної практики не завжди диктувалося реальною наявністю державного терору, хоча постійно цим мотивувалося.

¹ Політологічний енциклопедичний словник / уклад.: [Л. М. Герасіна, В. Л. Погрібна, І. О. Поліщук та ін.]; за ред. М. П. Требіна. Харків: Право, 2015. С. 701.

З погляду ідентичності суб'єктів терористичної діяльності тероризм може бути етнічний і релігійний. Суб'єктами етнічного тероризму є групи, чий статус визначається етнічною приналежністю. Цей різновид тероризму є прагненням до зміни форми державного устрою, державотворення чи досягнення часткових змін у становищі відповідних етнічних груп. Залежно від політичної ситуації, традицій і соціальної структури вони орієнтуються на ліву (баскська ЕТА) чи праву (корсиканські терористи) ідеологію. Організації цього типу є більш життєздатними, як, наприклад, Ірландська республіканська армія. Прихильниками релігійного тероризму є терористичні організації, об'єднані приналежністю до однієї конфесії. Роз'єднаність людства за релігійною ознакою може спричиняти напругу у взаєминах між людьми. Однією з основ для виникнення тероризму на релігійному ґрунті є фундаменталізм, притаманний так чи інакше всім світовим релігіям. Коли створюються дискримінаційні умови для якоїсь релігійної групи, це сприяє зростанню релігійного екстремізму, тероризму. А створюють зазвичай ці дискримінаційні умови ті самі фундаменталісти.

За соціально-політичною спрямованістю розрізняють лівий і правий тероризм. Лівий (революційний) тероризм орієнтується на різні ліві соціально-політичні доктрини (марксизм, ленінізм, троцькізм, анархізм, геваризм, маоїзм, кастроїзм тощо). Мішенню для лівих терористів стають представники панівної політичної еліти, державні чиновники та співробітники органів безпеки, банкіри, бізнесмени, незалежні фахівці (економісти, юристи, журналісти), які співробітничали з урядом, функціонери проурядових політичних партій. Як правило, лівий тероризм активізується тоді, коли виникає внутрішня криза. Бойові організації лівих терористів в основному діють порівняно недовго. Найвідомішими терористичними організаціями лівого спрямування були Фракція Червоної Армії (RAF) у ФРН¹, «Червоні бригади» в Італії² у 1970–1980 рр. Правий (контрреволюційний)

¹ Див.: Peters B. RAF : Terrorismus in Deutschland. Stuttgart : Deutsche Verlags-Anstalt, 1991. 480 S.

² Див.: Briziarelli M. The Red Brigades and the discourse of violence : revolution and restoration. New York : London : Routledge, Taylor & Francis Group, 2014. 177 p.

тероризм орієнтувався на традиційні для нації політичні доктрини та цінності, історично – на національних діячів минулого. Він активізується на нетривалий час, у періоди найбільшої загрози з боку лівих сил. Мішенню для правих терористичних організацій є насамперед ліві та ліберальні політики й активісти профспілкового руху. Праві терористи рідше створюють спеціалізовані бойові організації, намагаючись діяти у вигляді секретних бойових груп легальних організацій праворадикального характеру. Найбільш значні праві терористичні організації існували в Росії під час революції 1905–1907 рр. («чорні сотні», «Союз Михайла Архангела» тощо), у Європі після Другої світової війни (у формі неофашистських груп)¹, у Латинській Америці («ескадрони смерті»).

За способами впливу на об'єкт тероризм можна поділити на демонстративний і інструментальний. Демонстративний тероризм має метою привернути увагу до якоїсь проблеми (насамперед, екологічної: будівництво АЕС, захист довкілля, зберігання хімічних і ядерних відходів тощо), драматизувати її, викликати емоційну реакцію у тих політичних опонентів, які стають об'єктами терористичних актів. Суб'єкти інструментального тероризму розглядають психологічний ефект своїх дій як побічний, другорядний. Вони прагнуть досягнення суто реальних змін у відносинах влади шляхом завдання фізичної шкоди (знищення політичних супротивників, а також ні в чому не винних людей, вибухи на об'єктах різного призначення, пошкодження засобів комунікації, захоплення й знищення заручників тощо).

За засобами, що використовуються у ході терористичних актів, можна виділити тероризм із застосуванням звичайних засобів ураження (холодна та вогнепальна зброя, різні вибухові пристрої, складні системи зброї (літаки, танки, зенітні ракетні установки тощо), тероризм із застосуванням зброї масового знищення (біологічної, хімічної, ядерної тощо)². Можна виділити також новий вид терориз-

¹ Див.: Koehler D. Right-wing terrorism in the 21st century the «national socialist underground» and the history of terror from the far-right in Germany. London ; New York : Routledge, Taylor & Francis Group, 2017. xviii, 270 p.

² Див.: Політологічний енциклопедичний словник. С. 692–694, 706–708.

му – комп’ютерний тероризм (кібертероризм)¹, що передбачає атаки на обчислювальні центри, центри керування військовими мережами та медичними установами, банківські та інші фінансові мережі, засоби передачі даних за допомогою комп’ютерних мереж. Тероризм може здійснюватися з метою саботажу (урядових закладів та ін.), заподіяння економічних збитків (великим виробничим корпораціям), дезорганізації роботи з потенційною можливістю смертельних жертв (атаки на аеропорти тощо). За місцем проведення терористичних актів можна виділити наземний, морський, повітряний, космічний тероризм.

До об’єктивних обставин, що актуалізують сучасний тероризм як загрозу світового масштабу, ми відносимо, по-перше, формування принципово нових сприятливих передумов для активізації та зростання масштабів терористичної діяльності, пов’язаних з процесом глобалізації суспільних відносин. Процес глобалізації сприяє наданню тероризму міжнародного характеру. По-друге, спроби тероризму позиціонувати себе як асиметричну відповідь на неогегемоністські претензії країн «золотого мільярда» з метою легалізації терористичної діяльності як однієї з форм політичної боротьби. По-третє, невизначеність змісту поняття «тероризм», відсутність його універсальної дефініції, що має юридичну силу, ускладнює об’єднання зусиль держав у протиборстві з тероризмом. По-четверте, криміналізація суспільних відносин, створення міжнародних кримінальних картелів, зростання девіацій об’єктивно сприяють зміцненню соціальної бази тероризму. По-п’яте, девальвація традиційних цінностей, що супроводжується зростанням фрустраційних станів масової свідомості й погіршенням соціально-психологічного самопочуття населення більшості країн світу. Право на насильство, право бути жорстоким, цинічним дедалі частіше сприймається повсякденною свідомістю як необхідна умова для виживання в сучасному суспільстві. По-шосте, швидкий науково-технічний розвиток і інформатизація суспільного життя створюють принципово нові можливості для терористичного

¹ Див.: Cyberterrorism / edited by Alan O’Day. Burlington, Vt. : Ashgate, 2004. xix, 312 p.; Cyberterrorism and computer attacks / Lawrence V. Brown, editor. New York : Novinka Books, 2006. viii, 110 p.

впливу на діяльність політичних інститутів. Деякі експерти поділяють точку зору про те, що ядерний тероризм є катастрофою, яка чекає свого часу. Раніше подібна небезпека вважалася вкрай малоюмовірною та не бралася до уваги. По-сьоме, зростання інфраструктурної вразливості суспільства від терактів пов'язана зі збільшенням ризиків техногенних катастроф, екологічних катаклізмів, а також процесом урбанізації. Тероризму притаманні масштабність, демонстративність, різноманіття використовуваних засобів під час проведення терористичних актів і висока ступінь суспільної небезпеки¹. У результаті тероризм трансформувався в системну загрозу для світового співтовариства в цілому.

Як явище, що має системний характер, у сучасних умовах тероризм характеризується цілою низкою тенденцій². Центральне місце в системі тенденцій тероризму, що мають базове значення для визначення загального рівня його загрози та формування антитерористичної політики, належить такій рисі тероризму, як набуття ним глобального характеру, як у просторовому, так і в часовому значеннях³. Реальним стає поширення загрози тероризму практично по всіх кутках земної кулі, але не в системі разових актів насильства, а в постійно діючому режимі⁴. Практично тероризм заявляє про себе не тільки й не стільки як чинник криміногенної обстановки, а як складова політичної та економічної дійсності та майбутнього, що в даний час супроводжується виникненням низки стійких вогнищ підвищеної терористичної активності. При цьому чітко спостерігається зростання впливу зовнішніх чинників як детермінант тероризму, у тому числі з метою реалізації зовнішньополітичних та експансіоністських устремлінь окремих держав, закордонних агресивних кіл різної політичної та економічної спрямованості. Разом з тим, для зазначеної

¹ Див.: Требин М. П. Тероризм в XXI веке. С. 142–179.

² Див.: Kydd A. H., Walter B. F. The Strategies of Terrorism. *International Security*. 2006. Vol. 31, No. 1. P. 49–80.

³ Див.: Terrorism : the global perspective / edited by A. S. Narang, Pramila Srivastava. New Delhi : International Institute for Non-Aligned Studies, 2001. x, 267 p.

⁴ Див.: The Constructions of Terrorism: an Interdisciplinary Approach to Research and Policy / [edited by] Michael Stohl, Richard Burchill, and Scott Englund. Oakland, California : University of California Press, 2017. vii, 244 p.

тенденції вельми характерно посилення значення ідеологічного та економічного чинників як для визначення мети в тероризмі, так і для формування мотиваційної основи учасників терористичних рухів і окремих акцій насильства. Таким чином, ця тенденція вказує на продовження поширення і, відповідно, посилення суспільної небезпеки тероризму та визначається активним «розповзанням» екстремістської та терористичної діяльності як на території окремих держав, регіонів, так і в глобальному просторі¹. Пропагандистське виправдання аморальності нарощування потенціалу терористичного насильства та зростання масштабів його наслідків засноване на низці постулатів терористичних ідеологій різних напрямів, насамперед ісламістського, апокаліптичного та етнонаціоналістичного штибу².

Похідною від першої тенденції є друга – інтернаціоналізація терористичної діяльності. Сучасний етап розвитку тероризму відзначений процесами розвитку співробітництва між терористичними структурами, як правило, близькими або однаковими за своїми ідейно-політичними позиціями та фінансовими можливостями. Сучасні засоби глобальних комунікацій значно полегшили зв'язок між терористами, дали їм можливість координувати дії задля досягнення більшого ефекту. Здійснюється створення блоків терористичних організацій у межах окремих країн та світу загалом. Як показує практика, між багатьма терористичними організаціями в світі існує міцний взаємний зв'язок чи є разові контакти. Терористичні організації надають одна одній допомогу шляхом надання документів прикриття, обміну інформацією, організації тренувальних таборів та місць укриття терористів після вчинення терористичних актів, вербування найманців, направлення в розпорядження іншої організації своїх інструкторів, бойовиків та інших учасників терористичної діяльності. Але якщо

¹ Див.: Lia B. Globalisation and the future of terrorism : patterns and predictions. London; New York : Routledge, 2005. xvii, 259 p.

² Див.: Flannery F. L. Understanding apocalyptic terrorism : countering the radical mindset. London: Routledge, 2016. xv, 272 p.; Sookhdeo P. Understanding Islamist terrorism : the Islamic doctrine of war. McLean, VA: Isaac Pub., 2009. 278 p.; Volkan V. Bloodlines : from ethnic pride to ethnic terrorism. New York : Farrar, Straus and Giroux, 1997. 280 p. та ін.

раніше терористичні організації співпрацювали лише за однією ознакою – загальною приналежністю до так званого терористичного інтернаціоналу, незалежно від поглядів, національної чи релігійної приналежності, то тепер консолідація вийшла на вищий і небезпечний рівень: ісламські екстремісти з різних країн об'єднуються в єдиний фронт здійснення терористичних акцій проти єдиного ворога – усього немусульманського світу і насамперед проти Заходу.

Серед провідних тенденцій сучасного тероризму виділяється подальше зростання рівня організації терористичної діяльності, що знаходить вираження у формуванні доктрин про необхідність (неминучість та виправданість) використання тероризму в політичних (соціальних) цілях та у здійсненні терористичних акцій екстремістськими організаціями на плановій та систематичній основі. Крім того, така установка корелюється із чинником взаємної співпраці між терористичними організаціями та формуваннями в глобальному просторі на основі спільності інтересів, цілей, завдань, а також при створенні та використанні системного апарату протидії державним та міжнародним антитерористичним інститутам. Сучасні терористичні організації – це іноді цілі концерни з внутрішнім поділом праці, з майстернями, складами, сховищами, друкарнями, шпиталями, лабораторіями, комерційними підприємствами. Їхній «персонал» нерідко складається з ідеологів і практиків, керівників і виконавців, фахівців із вбивств, диверсій, викрадення автомашин, виготовлення фальшивих документів, відповідальних за розвідку, фінанси, зв'язок із пресою, професійних підпільників, які отримують регулярне утримання, та осіб, які ведуть легальний спосіб життя, залучених до різних сфер діяльності державного апарату, промислового та фінансового світу. Розглянута тенденція, крім іншого, вказує на неминучий перехід практично всіх внутрішньодержавних терористичних формувань у статус міжнародних та поступову ліквідацію внутрішньодержавного тероризму як виду. Крім того, здійснюється перехід від ієрархічних вертикальних структур до мережевих. Сегментований характер терористичної організації означає, що вона складається з багатьох осередків, її поліцентричність передбачає наявність низки лідерів

і центрів. Її характеристика як мережі означає, що різні сегменти, лідери і центри інтегровані в мережеву структуру за допомогою структурних, особистих і ідеологічних зв'язків. Сьогодні терористична організація – це глобальна мережа, яка має локалізований центр (центри), територіальні опорні бази різних типів, а також «населення» (екстремістсько-терористичний пул), здатне до регульованих міграцій (трансферт терористів) у глобальному масштабі. Терористи сьогодні – це вже не тільки й не стільки фанатики-революціонери, бойовики-одинаки, викрадачі літаків та вбивці-камікадзе. Сучасні терористи – це представники, члени потужних структур з відповідним технічним оснащенням та фінансово-економічними можливостями. Тероризм перетворився на вельми прибутковий бізнес глобального масштабу з розвиненим «ринком праці» та вкладенням капіталів, зі своїми правилами та мораллю, не сумісними з жодними загальнолюдськими та демократичними принципами та цінностями.

Важливою тенденцією сучасного тероризму є оновлення стратегії та тактики, методів і форм терористичної боротьби. Актори глобального тероризму переходять від «експедиційних» до «партизанських» форм терористичної діяльності. Ісламістські терористичні організації (Аль-Каїда, Ісламський джихад, Асбат аль-Ансар, Аль-Джихад та ін.) є міжнародною мережею, яка прагне об'єднати та використовувати дії розрізнених напівнезалежних активістів. Замість того, щоб створювати команди «на відстані» і таємно впроваджувати їх для проведення терактів, терористи формують команду поряд з місцем проведення теракту, використовуючи місцевих громадян. За таким сценарієм були організовані теракти в Лондоні, Мадриді, Стамбулі, Мюнхені та цілій низці інших міст на планеті¹.

Ісламістські терористичні організації також проголошують себе транснаціональним партизанським рухом і застосовують класичні стратегії повстанського руху на міжнародному рівні. Безумовно, партизанська війна схожа на тероризм своєю скритністю та насильницькими діями. Водночас є низка відмінностей між тероризмом та пар-

¹ Див.: Kilcullen D. J. New Paradigms for 21st-Century Conflict. *eJournal USA: Foreign Policy Agenda*. 2007. Vol. 12, No. 5. P. 39–45.

тизанською війною¹. Виділити ці відмінності дуже важливо, оскільки терористи часто називають себе «партизанами», щоб виглядати більш гідно в очах власних громадян та світової громадськості та з урахуванням конспіративного характеру своєї діяльності. Джерелом подібного змішання смислів можна вважати роботу Жуана Карлуса Марігелли (1911-1969) «Стислий підручник міської герильї»², у якій досвід сільської герильї (революційно-партизанської боротьби) на Кубі та в інших країнах Америки був перенесений до міських умов. Доцільно виділити декілька відмінностей цих двох соціальних феноменів. По-перше, партизанська війна ведеться за правилами воєн регулярних армій (тобто не проти цивільного населення та заради звільнення територій від окупаційних військ зовнішнього противника). По-друге, партизанська війна має об'єктивну підставу (фізичне захоплення власної території зовнішнім ворогом) на відміну від терористичної діяльності, лише за формою схожою на партизанську війну, а насправді головною метою терористів є захоплення влади. По-третє, терористи часто прагнуть штучно створити суспільну суперечність, посилити соціальну напруженість, змушуючи уряд здійснювати непопулярні заходи, чого ніколи не роблять партизани. По-четверте, партизанська війна має більш широку соціальну базу та користується більшою підтримкою, ніж дії терористів. Як правило, партизанам вербувати прибічників не доводиться, люди приходять до них самі. Водночас для терористів вербування – панівний спосіб поповнення руху. По-п'яте, ступінь маргіналізації учасників руху для партизанів є помітно нижчою, ніж для терористів. На відміну від терористів, статус ветерана партизанського руху є однозначно соціально схвалюваним.

Слід також підкреслити, що особливу небезпеку для сучасного світу становить поєднання практики асиметричних воєн і тероризму в так звані «гібридні» війни, де терорист стає повноправним учасни-

¹ Див.: Мартыненко Б. К. Отличие терроризма от экстремизма, радикализма, партизанской войны. *Вісник Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля. Серія «Юридичні науки»*. 2011. № 1 (1). С. 40–45.

² Див.: Marighella C. *Minimanual of the urban guerrilla*. St Petersburg, FL : Red and Black Publishers, 2008. 79 p.

ком¹. Особливо треба розглянути дії терористів у ході латентної та явної стадії збройної боротьби крізь призму концепції справедливої війни², а саме питань про правомірність початку воєнних дій та етичність ведення війни (відповідно *jus ad bellum* та *jus in bello*)³. Відповідь буде дуже сумною, тому що саме терористи вбивають дітей, старих і цивільних громадян, знищують житлові будинки, руйнують інфраструктуру, з одного боку, створюючи приклад для застосування *jus ad bellum*, а з другого, без сумніву, порушуючи чинні норми *jus in bello*.

Наступною найважливішою тенденцією сучасного тероризму є постійно наростаючий процес залучення до екстремістської діяльності дедалі більшої кількості молодих людей, які мають вищу (спеціальну) освіту та наукові ступені. Для реалізації цієї мети використовують найсучасніші технології, в тому числі онлайн-рекрутинг – багаторівнева система заходів щодо виявлення та мобілізації в інтернеті осіб, які за своїми якостями схильні до більш активної підтримки екстремістської та терористичної діяльності. Інтернет робить для потенційних рекрутів більш доступною інформацію про екстремістські ідеї, існуючі терористичні організації, представляючи більшу кількість даних, більш швидко та у форматі мультимедіа; глобальний розмах мережі дозволяє терористичним групам пропагувати себе більшій кількості людей; у результаті збільшення можливостей інтерактивних комунікацій пропонуються великі перспективи для сприяння цим групам і навіть прямого контакту із ними. Один із початкових кроків онлайн-рекрутингу – шляхом використання форумів втягнути в дискусію публіку – неважливо, прихильники це групи чи противники, що дає терористам можливість позначити свою позицію та тактику, і зацікавити аудиторію, збільшити обгово-

¹ Див.: Требін М. П. «Гібридна» війна як нова українська реальність. *Український соціум*. 2014. № 3(50). С. 117–118.

² Див.: Требін М. Концепція справедливої війни. *Філософія в сучасному світі* : матеріали V Міжнародної науково-практичної конференції, 22–24 листопада 2024 р. / Ред. кол. О. О. Дольська, Я. В. Тараров, А. В. Кіпенський, [та ін.]. Харків, 2024. С. 181–185.

³ Див.: Cady D. L. *From Warism to Pacifism: A Moral Continuum*. 2nd ed. Philadelphia: Temple University Press, 2010. P. 26.

рюваність своїх ідей та дій, підвищуючи тим самим рівень підтримки та загальну привабливість. При цьому дуже активно став використовуватися фінансовий (споживчий) чинник, де основним і переконливим мотивом є те, що на акціях тероризму можна «забезпечити безбідне майбутнє». По суті, заняття терористичною діяльністю мотивовано подається як звичайна, до того ж популярна в сучасному світі професія.

Лейтмотивом зазначеного вище напрямку слід вважати тенденцію активного та багатопланового використання зі злочинною метою досягнень науково-технічного прогресу. Результатом цього процесу є розширення можливостей ведення терористичної діяльності в різних умовах, збільшення кількості та ефективності терористичних актів, зростання їх руйнівних наслідків, посилення жакливого впливу терористичної діяльності. На думку аналітиків, менеджмент міжнародного тероризму дедалі більше уваги приділяє роботі з «освіченою» частиною населення, пошуку та вербуванню прихильників з числа інженерів, хіміків, економістів, фахівців-програмістів тощо, а керівники терористичних угруповань особливе значення почали приділяти технічному оснащенню «бойових» груп.

Менеджмент, ідеологи тероризму та керівники терористичних організацій та бандитських формувань дедалі активніше використовують можливості інтернету для спільної координації терористичної діяльності, вербування нових членів, обміну оперативною інформацією тощо¹. ФБР США висловив занепокоєння щодо використання екстремістами спеціалізованих інструментів з анонімізації користувачів кіберпростору, зокрема, мережевого протоколу «Phantom Protocol», який спочатку створювався як інструмент захисту даних у сфері національної безпеки США. Експерти відомства зазначали, що такий мережевий протокол сприяє серйозному якісному поліпшенню характеристик засобів анонімізації, що вже застосовуються, за рахунок повністю розподіленої структури: немає ні певного фізич-

¹ Див.: Social networks, terrorism and counter-terrorism : radical and connected / edited by Martin Bouchard. London ; New York : Routledge, Taylor & Francis Group, 2015. xviii, 238 p.

ного розташування, ні будь-якого єдиного легального власника. Через абсолютну децентралізацію протоколу правоохоронні органи не в змозі задіяти наявні технічні засоби контролю мережевого трафіка для встановлення особи користувача. Застосування зазначеного протоколу повністю виключає можливість перехоплення інформації, що передається, під час її проходження по телекомунікаційних мережах між двома анонімними адресатами.

У наші дні стає реальністю можливе застосування так званого космічного тероризму. Це означає знищення супутників та інших космічних апаратів або створення перешкод, що ускладнюють їхню нормальну роботу; захоплення та використання космічних апаратів для забезпечення терористів зв'язком або для використання в бойових терористичних операціях. Здійснення космічного тероризму потребує значних фінансових коштів, інтелектуальних та матеріальних ресурсів і може бути віддаленою перспективою. Однак кількість супутників на орбіті, що постійно збільшується, і можливе створення космічних апаратів країнами третього світу наближає той час, коли він стане таким самим реальним, як захоплення літака.

Очевидну тенденцію сучасного тероризму становить зростання рівня його фінансування та матеріально-технічної забезпеченості, що пояснюється зростанням масштабу та різноманітності терористичних завдань, активною участю в якості організаторів терористичної діяльності деяких держав, політичних кіл, транснаціональних компаній¹. Ця тенденція супроводжується створенням відповідного механізму фінансового та матеріально-технічного забезпечення терористів, що має легальні та нелегальні структурні елементи. До них відносять: джерела забезпечення; структури накопичення та розподілу відповідних засобів та виробів; канали їх доставки терористичним організаціям; контроль за їх використанням тощо.

У сучасних умовах лідери терористичних угруповань для фінансування своєї діяльності використовують криптовалюту, що є децентралізованим, транскордонним економічним інструментом, який

¹ Див.: Krueger A. B. What Makes a Terrorist: Economics and the Roots of Terrorism. 10th anniversary ed. Princeton : Princeton University Press, 2018. xxxiii, 195 p.

важко піддається контролю з боку держав. Зростання інтересу до криптовалюти з боку терористичних організацій викликаний її особливостями щодо забезпечення відносної анонімності, транскордонності переказів, великою вартістю, доступністю та широким поширенням у DarkNet (основному майданчику тіньового ринку зброї, наркотиків та забороненої літератури). Усі ці можливості роблять криптовалюту привабливим механізмом фінансування терористичної діяльності в сучасних умовах світової економіки, ускладнюючи правоохоронним органам боротьбу із тероризмом¹. Так, в одному зі звітів сервісу Chainalysis наголошувалося, що правоохоронні органи у 2020 р. виявили більше фактів фінансування тероризму криптовалютою, ніж за всі попередні роки². Міністерство юстиції США у тому ж 2020 р. оголосило про найбільший в історії арешт криптовалютних рахунків терористичних організацій. У рамках зазначеного випадку публікувалася інформація Федерального бюро розслідувань, Відділу розслідувань національної безпеки та Відділу боротьби з кіберзлочинами Податкової служби США, де стверджувалося, що «Аль-Каїда» організувала складну операцію з відмивання грошей через мережу Telegram-каналів, які використовувалися для збору пожертв у біткоїнах, призначених для фінансування терористичної діяльності³.

Терористи активно використовують соціальні мережі та месенджери для залучення коштів, у тому числі й криптовалюти. Наприклад, відомі випадки, коли під виглядом благодійної організації було здійснено збирання коштів⁴, які згодом були використані в терористичній діяльності, яку вдалося припинити. Характерною особливістю

¹ Див.: Terrorism and cryptocurrency : industry perspectives : hearing before the Subcommittee on Intelligence and Counterterrorism of the Committee on Homeland Security. House of Representatives. One Hundred Seventeenth Congress, second session. June 9, 2022. iii, 45 p.

² Див.: The Chainalysis 2020 Crypto Crime Report. *Chainalysis*. URL: <https://go.chainalysis.com/2020-crypto-crime-report>

³ Див.: US Prosecutors Seize Bitcoin Allegedly Tied to Al Qaeda, ISIS, Hamas. *Yahoo*. URL: <https://www.yahoo.com/news/us-prosecutors-attempt-seize-bitcoin-154312105.html>

⁴ Див.: Global Disruption of Three Terror Finance Cyber-Enabled Campaigns. *Department of Justice Office of Public Affairs*. URL: <https://www.justice.gov/opa/pr/global-disruption-three-terror-financecyber-enabled-campaigns>

фінансування та матеріально-технічного оснащення терористичних структур слід також вважати зміцнення їхньої відповідної бази за рахунок «власних» джерел: шляхом організації поборів у середовищі певних груп населення (етнічних, релігійних тощо); скоєння різного роду кримінальних злочинів. Розвиток сучасних технологій, особливо у сфері озброєнь та комунікацій, призвів до того, що, маючи необхідні фінансові кошти, навіть нечисленна група терористів здатна завдати серйозного удару по державі та її громадянах. Маленька банда екстремістів або непримирених, які завжди існують, може мати велику потенційну силу. Питання полягає лише в наявності необхідних фінансів, які в даний час отримують з найрізноманітніших каналів, а також у різних формах підтримки іншими терористичними групами, організаціями, державами.

Найбільшу небезпеку в структурі як національної, так і міжнародної безпеки становить тенденція активного зрощування організованої злочинності та тероризму¹. Основною причиною об'єднання є взаємна зацікавленість один в одному для взаємодії та надання взаємної допомоги. Для існування тероризму необхідне стабільне фінансування терористичних структур із різних міжнародних і внутрішньодержавних кримінальних джерел. Об'єднання тероризму та організованої злочинності набуває форми прямого зрощування, коли відповідні структури безпосередньо входять до системи тероризму чи організованої злочинності. Разом з тим, остання нерідко відіграє роль ініціюючого (визначального) чинника (суб'єкта) стосовно структур тероризму, їхньої «політики».

При цьому організована злочинність – це форма організації, котрій притаманна стійка злочинна діяльність, здійснювана злочинними організаціями, які мають ієрархічну структуру, матеріальну та фінансову основу, зв'язки з державними структурами, засновані на корупційних механізмах. Таким чином, тероризм, маючи загальні ознаки організованої злочинності, відповідно, характеризується обов'язковою

¹ Див.: Historical Perspectives on Organized Crime and Terrorism / edited by James Windle, John F. Morrison, Aaron Winter and Andrew Silke. London ; New York : Routledge, Taylor & Francis Group, 2018. x, 208 p.

наявністю корумпованих зв'язків. Це підтверджує припущення, що в даний час існування тероризму та діяльність екстремістських формувань практично неможливі без такого компонента в структурі організованої злочинності, як корупційний.

Якщо у 80-х роках минулого століття на ідеях наркотероризму почали налагоджуватися зв'язки терористичних груп і угруповань наркобаронів у Латинській Америці, то нині ці альянси розрослися до такого рівня, що вже неможливо визначити, який із них є політичною, а який – злочинною співдружністю у сфері наркобізнесу, торгівлі зброєю. Такі картини нині є даністю як у республіках колишнього СРСР, так і на території російського Північного Кавказу. Частина представників чеченського повстанського руху займалася прибутковим кримінальним бізнесом, крім того, у регіоні поширена вахабітська ідеологія, відбувається поступове зрощення ісламістського підпілля із криміналом. Узагальнюючи сучасний характер і зміст транснаціональної організованої злочинності, можна стверджувати, що вона почала мати виражений системний характер, і в цю кримінальну систему активно і «із задоволенням» для обоюдної кримінальної вигоди вливаються терористичні групи самого різного штибу¹.

Аналіз зазначених тенденцій, їх урахування у взаємозв'язку з вивченням багатогранного процесу розвитку змісту та форм тероризму, а також широкого комплексу детермінант останнього досить переконливо розкривають загальні параметри його загрози як міжнародній, так і національній безпеці України. Аналіз тенденцій дає підстави стверджувати, що загроза тероризму не має швидкоплинного характеру і набула очевидної довготривалості. Таким чином, тероризм як явище, та й як глобальна об'єктивна дійсність все більше продовжує перетворюватися на серйозну загрозу для життєво важливих інтересів особистості, суспільства, держави як в Україні, так і в глобальному просторі.

Для людини, що стала на шлях терору, притаманні яскраво виражена деструктивна аксіосфера, авторитаризм, почуття винятковос-

¹ Див.: Grigorova Mincheva L., Gurr T. R. Crime-terror alliances and the state : ethnonationalist and Islamist challenges to regional security. London ; New York : Routledge, 2013. xv, 234 p.

ті, орієнтація на домінування групового етосу, «театральність»¹. Деструктивна аксіосфера ґрунтується на антиномічному баченні світу та суспільства («ми – вони»), що проявляється в крайній нетерпимості до всякого роду інакомислення, коливань і сумнівів. Для більшості терористів характерна тенденція до екстеріоризації, до пошуку джерел особистих проблем зовні. Вони проєктують низькооцінювані частини свого Я на істеблішмент, який сприймається як джерело загрози, об'єкт ненависті. Ще Луї Огюст Бланкі додав до тексту клятви тих, хто вступає до змовницької організації, такі слова: «Клянуся у вічній ненависті до всіх королів, аристократів, до всіх гнобителів людства»².

Важливим мотивом звернення до тероризму є сильна потреба в зміцненні особистісної ідентичності, що досягається приналежністю до групи терористів. Тут відбувається переплетення ідеї ідентичності з ідеєю служіння високій меті, що надає особливого значення ідентичності. Відомий терорист ХХІ ст. Усама бен Ладен неодноразово заявляв: «Я не боюся смерті. Я з'явився, щоб померти. Деякі з моїх прихильників пішли за мною, щоб померти в ім'я ісламу». Оскільки приналежність до групи є однією з вищих цінностей, групові норми ідеалізуються, а неповноцінна самосвідомість і слабке Я лише сприяють експансії групової свідомості. Суспільство інференалізується. Активно заперечуються загальнолюдські цінності, насамперед право інших людей на життя. Насильство, агресивність стають самодостатніми цінностями. Привабливість насильства, агресивності полягає в тому, що вони дозволяють орієнтованим на діяльність, імпульсивним, душевно дисгармонійним людям здійснити на практиці, в короткі терміни власні уявлення про добро та справедливість, покарати тих, хто заважає їм втілитися в життя.

Безумовно, тероризм потребує активного спротиву з боку державних органів і громадянського суспільства. Що стосується державних структур, насамперед, спецслужб і правоохоронних органів, то вони

¹ Див.: Требін М. П. Тероризм як деструктивний модус буття. *Сучасність*. 2003. №2. С. 77–89.

² Бланкі Л. О. Избранные произведения / Пер. с фр. и коммент. Ф. Б. Шуваевой; Вступ. статья В. П. Волгина. Москва: Изд-во АН СССР, 1952. С. 121.

переважно повинні, з одного боку, здійснювати профілактику терористичної діяльності, її попередження, а з другого – застосовувати ті специфічні методи боротьби, у тому числі й насильницькі, для ліквідування терористів і їх організацій. Громадянське суспільство повинно виховувати всіх своїх громадян у дусі контртероризму, несприйняття тероризму як можливої дії в нормальному, цивілізованому суспільстві¹. Світ не може прийняти та схвалити цінності терористів. Вони є контрпродуктивними та руйнівними для людської цивілізації. Досвід XXI ст. свідчить про те, що тероризм дедалі негативніше впливає на життя людей у всіх куточках нашої маленької планети². Тому людство повинно виробити ідеологему антитероризму, яка б сприяла боротьбі з чумою XXI століття і дозволила б йому подолати цю хворобу.

Під ідеологемою контртероризму ми розуміємо комплекс ідей, в основу яких покладено цінності миролюбності й толерантності, відповідальності за майбутнє людства, що передбачає виховання особистості, усіх груп населення і всіх інституцій суспільства в дусі недопущення й неприйняття теорії та практики впливу на ухвалення рішень органами державної влади, органами місцевого самоврядування або міжнародними організаціями, пов'язаними із залякуванням населення або іншими формами протиправних насильницьких дій, що мають терористичний характер.

Оскільки підґрунтям тероризму є бажання створити атмосферу страху та безвиході у суспільстві, то в основу ідеологему антитероризму має бути покладена ідея захисту права людини на життя, свободу й перемога над страхом. Суспільство не може протистояти тероризму, якщо воно роз'єднане й занурене в бурі соціальних конфліктів. Ефективні методи збройного протистояння тероризму та превентивні заходи щодо попередження терористичних дій повинні доповнюватися розробкою системи ідеологічних заходів, спрямованих на створення в суспільстві такого морального клімату, у якому загальна пильність

¹ Див.: Howell J., Lind J. Counter-terrorism, aid and civil society : before and after the war on terror. Basingstoke, Hampshire ; New York : Palgrave Macmillan, 2009. xii, 242 p.

² Див.: Rosenthal U., Muller E. R. The evil of terrorism : diagnosis and countermeasures. Springfield, Il. : Charles C. Thomas, 2007. ix, 158 p.

має поєднуватися з безстрашністю. Терорист, що підриває школи та дитячі садочки, виводить себе за рамки, у яких мислиться людська істота, на кшталт тигра, що вирвався з клітки. Співіснування з терористом неможливе, як і неможливі будь-які переговори з ним і поступки терористам. Технологія безстрашності – нетривіальний елемент практичної філософії, насамперед прикладної етики. Тут варто було б згадати й про духовні вправи стоїків, які стали підґрунтям кодексу військової честі, і засновані на релігії уявлення про те, що гідність людського життя не вимірюється тільки лише її земними рамками. Але слід також пам'ятати, що життя – це дар Божий і світ прекрасний, як задум Творця.

Важливою складовою ідеологеми антитероризму повинна стати дегероїзація особистості терориста, розвінчування вдаваних міфів і симулякрів, які декларують терористи. Недопустима романтизація терориста як героя, який страждає за певні ідеї. Герой, як і взагалі героїчне, – явище культурне, він перебуває всередині культури, а тероризм – це явище принципово антикультурне, тому що він заснований на знищенні будь-якої цінності, будь-якого порядку, навіть помилкового та збоченого. Навіть у війни є свій етичний кодекс, принципи ставлення до полонених, до поранених, які сформульовані в міжнародному законодавстві, є відповідні інститути – Червоного Хреста і Червоного Півмісяця, які покликані пом'якшити жахи війни та її наслідки. У тероризму немає правил і відсутнє милосердя. Романтизація терориста як людини «без роду і без племені», який вирішив вдатися до крайніх заходів заради високих цілей, являє собою вкрай небезпечний феномен, який потрібно знищити. Перетворення людини на терориста можна порівняти з біблійним гріхопадінням. Моральна сутність людини відчуває свого роду священний жах перед тим, на що зазіхає терорист, – святість людського життя, материнства, дитинства, батьківщини, національної та релігійної традиції, у тому числі й тієї, до якої він сам належить за народженням. «Якщо Бога немає, то все дозволено», – говорив Ф. М. Достоевський. Протистояти тероризму може лише згуртова-

не суспільство, об'єднане загальнолюдськими цінностями, ідеями гуманізму та справедливості.

Взаємодія сучасних етносів зі своїми мовами, культурами, ментальністю, традиціями, звичаями, не завжди відзначається толерантністю. «Інший» не належить до нашої расової, етнічної, релігійної, культурної, соціальної, професійної, поселенської, вікової груп, не поділяє наші погляди, є прибічником іншої ідеології. Але він мешкає поруч із нами. І це є реальністю, яку треба враховувати. Слід нагадати думку Михайла Бахтіна про існування абсолютної естетичної потреби людини в Іншому, який (і тільки який) може створити її зовні закінчену особистість; цієї особистості не буде, якщо Інший її не створить¹. М. Бахтін стверджував, що, тільки вступаючи у спів-буття (діалог) з унікальністю Іншого, особистість знаходить власну унікальність, створюючи новий світ, нову культуру. На думку філософа, мислити «про» людину не уявляється можливим. Можна мислити лише «до» людини, звертаючись до неї, творити не діалог «голосів», а діалог особистісних позицій. М. Бахтін пише: «Персоналізація в жодному разі не є суб'єктивізацією. Межа тут не Я, але Я у взаємовідносинах з іншими особистостями, тобто Я й Інший, Я і Ти»². Найпоширенішими моделями взаємодії соціальних суб'єктів, Я й Іншого були асиміляція та мультикультуралізм, але вони зазнали суворой критики з боку теоретиків і практиків. На наш погляд, наріжним каменем ідеологеми антитероризму повинна стати ідея та практика транскультурації.

Транскультурація – своєрідний «акт примирення» двох значних дискурсів модерну й постмодерну, який стає процесом створення нової універсальності – «плюриверсальності», що передбачає полілог рівноправних локальних культур, кожна з яких усвідомлює свою обмеженість і потребу в Іншому як умову для повноцінного буття та розвитку. Транскультурація не є відмовлянням від власної

¹ Див.: Бахтин М. М. Эстетика словесного творчества. Москва: Искусство, 1986. С. 37.

² Там само. С. 343.

культурної ідентичності, від нашого культурного «тіла» (власне, як перебування в культурі не відмінє фізичного тіла) – вона декларує свободу від напередзаданих культурних ролей та ідентичностей, обґрунтовує можливість для людини знаходити та «привласнювати» інші культурні смисли, від цього збагачуючись та збагачуючи інших. І ця свобода не скасовує символів та звичок, даних нам від народження та набутих у процесі виховання, вона лише сповнює буття новим смислом, відкриває простір для варіювання елементів різних культур у власній картині світу, вживання в бажані культурні контексти¹. Отже, ідеологема антитероризму – це обґрунтування й виправдання культури у світі та особливого місця Людини в ньому, любов і терпимість до ближнього й дальнього, віра в загальнолюдські цінності.

Таким чином, тероризм як явище, та й як глобальна об’єктивна дійсність, дедалі більше перетворюється на серйозну загрозу для життєво важливих інтересів особистості, суспільства, держави, як в Україні, так і в глобальному просторі. Тероризм – багатолікий, постійно розвивається², як соціальне явище він має дуже складну природу, його виникнення і розвиток залежать від багатьох чинників, серед яких, на наш погляд, найбільш важливі – геокультурполітичні, соціально-економічні, релігійні та психологічні³. Вони, безумовно, не вичерпують усього різноманіття чинників, що впливають на генезис і розвиток цього соціального феномену, але створюють контур тієї соціокультурної матриці, у якій седиментується найістотніше в тероризмі. Таким чином, ми можемо констатувати, що тероризм як соціальне явище є багатокаузальним, завдяки своїй деструктивності та руйнівності він становить серйозну загрозу для суспільства й особистості, міжнародної безпеки.

¹ Див.: Требін М. П., Чернишова Т. О. Транскультурація як шлях до єдності через розмаїття сучасного суспільства. *Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства*: Збірник наукових праць. Вип. 20/ Міністерство освіти і науки України; Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна. Харків: Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна, 2014. С.15–20.

² Див.: The changing face of terrorism / edited by Rohan Gunaratna. Singapore : Eastern Universities Press, 2004. viii, 174 p.

³ Див.: Требін М. П. Тероризм в ХХІ веке. С. 44–141.

Список використаних джерел

1. Антипенко В. Ф. Міжнародна кримінологія: досвід дослідження тероризму: монографія. Одеса: Фенікс, 2011. 317 с.
2. Аристотель. Політика. *Аристотель. Соч. В 4 т.* Москва: Мысль, 1983. Т. 4. С.375–644.
3. Бахтин М. М. Эстетика словесного творчества. Москва: Искусство, 1986. 445 с.
4. Белянська В. В. Ідеологія тероризму: походження і типологічні виміри : монографія. Луганськ : Віртуальна реальність, 2014. 143 с.
5. Бланки Л. О. Избранные произведения / Пер. с фр. и коммент. Ф. Б. Шуваевой; Вступ. статья В. П. Волгина. Москва: Изд-во АН СССР, 1952. 395 с.
6. Гоббс Т. Левиафан, или материя, форма и власть государства церковного и гражданского. *Т. Гоббс. Соч. В 2 т.* Москва: Мысль, 1991. Т. 2. С. 3–590.
7. Грабчук І. Л. Тероризм як міжнародне явище: джерела та канали його фінансування. *Економіка, управління та адміністрування*. 2023. № 2. С. 65–70.
8. Гупта Д. К. Тероризм та політичне насильство: як їх розуміти: зародження, зростання, трансформація та занепад політ. рухів / переклала з англ. Надія Гайдукевич. Київ : Основи, 2010. 398 с.
9. Давидов Д. Г. Тероризм: історичні витоки і генеза кримінально-правового поняття. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право*. 2024. Вип. 85(3). С. 266–272.
10. Данильченко Ю. Б. Тероризм: феномен, детермінація, протидія : [монографія]. Харків: Золота миля, 2018. 478 с.
11. Данько Ю. А., Білоцерківська Н. Г. Тероризм у сучасному суспільстві: основні поняття та характеристики. *Сучасне суспільство*. 2020. Вип. 2. С. 27–37.
12. Дір І. Ю. Тероризм як глобальна проблема світу. *Регіональні студії*. 2021. № 26. С. 38–42.
13. Емельянов В. П. Терроризм – как явление и как состав преступления. Харьков: Право, 1999. 269 с.
14. Загурська-Антонюк В. Ф. Тероризм та міжнародна безпека у контексті глобалізації сучасного світу. *Інвестиції: практика та досвід*. 2020. № 17–18. С. 116–123.
15. Канцір В. С. Тероризм у сучасному глобалізаційному просторі: філософсько-правовий вимір: монографія. Львів: Край, 2011. 554 с.

16. Кореньков О. О. Тероризм як інструмент в арсеналі Росії в протистоянні з Україною. *Гілея: науковий вісник*. 2019. Вип. 142(3). С. 43–48.
17. Леонов Б. Д. Тероризм: інформаційно-правовий вимір. *Інформація і право*. 2021. № 2. С. 60–66.
18. Мартыненко Б. К. Отличие терроризма от экстремизма, радикализма, партизанской войны. *Вісник Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля. Серія «Юридичні науки»*. 2011. № 1 (1). С. 40–45.
19. Політична енциклопедія / Редкол.: Ю. Левенець (голова), Ю. Шаповал (заст. голови) та ін. Київ: Парламентське видавництво, 2011. 808 с.
20. Політологічний енциклопедичний словник / уклад.: [Л. М. Герасіна, В. Л. Погрібна, І. О. Поліщук та ін.]; за ред. М. П. Требіна. Харків: Право, 2015. 816 с.
21. Середа В. В., Серкевич І. Р. Тероризм: кримінологічна детермінація і кримінально-правова протидія: монографія / Львів. держ. ун-т внутр. справ. Львів: ЛьвДУВС, 2016. 187 с.
22. Современный терроризм: учебное пособие для высшей школы / Под общ. ред. проф. Горлача Н. И., проф. Требина М. П. Харьков: Тимченко, 2006. 492 с.
23. Соловьев В. Духовные основы жизни: (Spiritual Fundaments of Life), 1882–1884. Фототип. изд. Брюссель: Жизнь с Богом, 1982. 144 с.
24. Тероризм: визначення і сутність: монографія / [А. В. Коростиленко та ін.]; за заг. ред. В. В. Крутова, І. І. Мусієнка, В. П. Ємельянова; Нац. акад. Служби безпеки України. Київ: Нац. акад. СБУ, 2015. 191 с.
25. Тероризм: теоретико-прикладні аспекти: навч. посіб. / [Мовчан А. В. та ін.]; за заг. ред. В. К. Гришука; Львів. держ. ун-т внутр. справ. Львів: ЛьвДУВС, 2011. 327 с.
26. Требин М. П. Терроризм в XXI веке. Минск: Харвест, 2003. 816 с.
27. Требін М. П. Тероризм як деструктивний модус буття. *Сучасність*. 2003. № 2. С. 77–89.
28. Требін М. П. «Гібридна» війна як нова українська реальність. *Український соціум*. 2014. № 3(50). С. 113–127.
29. Требін М. Тероризм: його сутність і різноманіття крізь призму політологічного аналізу. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Міжнародні відносини*. 2017. № 6. С. 212–219.
30. Требін М. Концепція справедливої війни. *Філософія в сучасному світі: матеріали V Міжнародної науково-практичної конференції, 22–24 листопада 2024 р.* / Ред. кол. О. О. Дольська, Я. В. Тараров, А. В. Кіпенський, [та ін.]. Харків, 2024. С. 181–185.

31. Требін М. П., Чернишова Т. О. Транскультурація як шлях до єдності через розмаїття сучасного суспільства. *Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства*: Збірник наукових праць. Вип. 20/ Міністерство освіти і науки України; Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна. Харків: Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна, 2014. С.15–20.
32. Bell D. The coming of post-industrial society : a venture in social forecasting. Special anniversary ed. / with a new foreword by the author. New York : Basic Books, 1999. cv, 507 p.
33. Bell J. B. Transnational Terror. Washington: American Enterprise Institute for Public Policy Research, 1975. 91 p.
34. Briziarelli M. The Red Brigades and the discourse of violence : revolution and restoration. New York : London : Routledge, Taylor & Francis Group, 2014. 177 p.
35. Cady D. L. From Warism to Pacifism: A Moral Continuum. 2nd ed. Philadelphia: Temple University Press, 2010. xxi, 145 p.
36. Cassese A. International Criminal Law. Oxford; New York: Oxford University Press, 2003. lvi, 472 p.
37. Cyberterrorism / edited by Alan O'Day. Burlington, Vt. : Ashgate, 2004. xix, 312 p.
38. Cyberterrorism and computer attacks / Lawrence V. Brown, editor. New York : Novinka Books, 2006. viii, 110 p.
39. Dahrendorf R. The Modern Social Conflict: an Essay on the Politics of Liberty. London: Weidenfeld and Nicolson, 1988. 386 p.
40. Falkenrath R. A. Problems of Preparedness: U. S. Readiness for a Domestic Terrorist Attack. *International Security*. 2001. Vol. 25, No. 4. P. 147–186. DOI: <https://doi.org/10.1162/01622880151091925>
41. Flannery F. L. Understanding apocalyptic terrorism : countering the radical mindset. London: Routledge, 2016. xv, 272 p.
42. Global Disruption of Three Terror Finance Cyber-Enabled Campaigns. *Department of Justice Office of Public Affairs*. URL: <https://www.justice.gov/opa/pr/global-disruption-three-terror-financecyber-enabled-campaigns>
43. Grigorova Mincheva L., Gurr T. R. Crime-terror alliances and the state : ethnonationalist and Islamist challenges to regional security. London ; New York : Routledge, 2013. xv, 234 p.
44. Guelke A. Terrorism and Global Disorder: Political Violence in the Contemporary World. London; New York : I. B. Tauris, 2006. xi, 284 p.

45. Handbook of Understanding Terrorism: Forensic Social Sciences Case Studies / Martine Herzog-Evans, Stephen J. Morewitz (editors). Cham: Springer, 2024. vi, 270 p.
46. Historical Perspectives on Organized Crime and Terrorism / edited by James Windle, John F. Morrison, Aaron Winter and Andrew Silke. London ; New York : Routledge, Taylor & Francis Group, 2018. x, 208 p.
47. Howell J., Lind J. Counter-terrorism, aid and civil society : before and after the war on terror. Basingstoke, Hampshire ; New York : Palgrave Macmillan, 2009. xii, 242 p.
48. Hybrid conflicts and information warfare : new labels, old politics / edited by Ofer Fridman, Vitaly Kabernik, James C. Pearce. Boulder ; London : Lynne Rienner Publishers 2019. viii, 271 p.
49. Inequality and Contemporary Revolutions / Manus I. Midlarsky, editor. Denver, Colo.: University of Denver, 1986. viii, 186 p.
50. Global Terrorism Index 2024: Measuring the Impact of Terrorism. *Institute for Economics & Peace*. Sydney, February 2024. URL: <http://visionofhumanity.org/resources>
51. Issues of Terrorism in the Post-Coronavirus Era / Richard J. Chasdi, Yair Sharan (editors). Cham: Springer, 2024. xxi, 224 p.
52. Jenkins B. The Study of Terrorism: Definitional Problem. Santa Monica, Calif.: Rand Corp, 1980. 10 p.
53. Kaplan J. The Fifth Wave: The New Tribalism? *Terrorism and Political Violence*. 2007. Vol. 19, No. 4. P. 545–570.
54. Kaplan J. Terrorist Groups and New Tribalism: Terrorism's Fifth Wave. Abingdon, Oxon [England]; New York : Routledge, 2010. 235 p.
55. Kennel M. Ontologies of violence : deconstruction, pacifism, and displacement. Leiden ; Boston : Brill, 2023. ix, 235 p.
56. Kilcullen D. J. New Paradigms for 21st-Century Conflict. *eJournal USA: Foreign Policy Agenda*. 2007. Vol. 12, No. 5. P. 39–45.
57. Koehler D. Right-wing terrorism in the 21st century the «national socialist underground» and the history of terror from the far-right in Germany. London ; New York : Routledge, Taylor & Francis Group, 2017. xviii, 270 p.
58. Krueger A. B. What Makes a Terrorist: Economics and the Roots of Terrorism. 10th anniversary edition. Princeton : Princeton University Press, 2018. xxxiii, 195 p.
59. Kydd A. H., Walter B. F. The Strategies of Terrorism. *International Security*. 2006. Vol. 31, No. 1. P. 49–80.
60. Laqueur W. Terrorism. London: Weidenfeld and Nicolson, 1977. vii, 277 p.

61. Lia B. Globalisation and the future of terrorism : patterns and predictions. London; New York : Routledge, 2005. xvii, 259 p.
62. Maniszewska K. Towards a New Definition of Terrorism: Challenges and Perspectives in a Shifting Paradigm. Cham: Springer, 2024. ix, 152 p.
63. Marighella C. Minimanual of the urban guerrilla. St Petersburg, FL : Red and Black Publishers, 2008. 79 p.
64. Marks S., Clapham A. International Human Rights Lexicon. Oxford; New York: Oxford University Press, 2005. ix, 461 p.
65. Martin G. Understanding terrorism : challenges, perspectives, and issues. 8th ed. Thousand Oaks, California : Sage, 2025. xxxiii, 662 p.
66. Neumann P. R. Der Terror ist unter uns : Dschihadismus und Radikalisierung in Europa. Berlin : Ullstein, 2016. 297 S.
67. Peters B. RAF : Terrorismus in Deutschland. Stuttgart : Deutsche Verlags-Anstalt, 1991. 480 S.
68. Philosophy of Violence: A Multidisciplinary Perspective / John Sodiq Sanni, Charles Mathurin Villet (editors). Cham: Springer, 2024. xi, 202 p.
69. Political Terrorism: a New Guide to Actors, Authors, Concepts, Data Bases, Theories, & Literature / Alex P. Schmid and Albert J. Jongman with the collaboration of Michael Stohl ... [et al.]; foreword by Irving Louis Horowitz. New Brunswick, N. J.: Transaction Publishers, 2005. xx, 700 p.
70. Rapoport D. C. The Fourth Wave: September 11 and the History of Terrorism. *Current History*. 2001. Vol. 100, No. 650. P. 419–424.
71. Rapoport D. C. The Four Waves of Rebel Terror and September 11. *Anthropoetics*. 2002. Vol. 8, No. 1. P. 1–19.
72. Rapoport D. C. The Four Waves of Modern Terrorism. *Attacking Terrorism: Elements of a Grand Strategy* / Audrey Kurth Cronin and James Ludes, eds. Washington, DC: Georgetown University Press, 2004. P. 46–73.
73. Rapoport D. C. Waves of global terrorism : from 1879 to the present. New York : Columbia University Press, 2022. 440 p.
74. Robertson R. Globalization: Social Theory and Global Culture. London: Sage, 1992. x, 211 p.
75. Rosenthal U., Muller E. R. The evil of terrorism : diagnosis and countermeasures. Springfield, Il. : Charles C. Thomas, 2007. ix, 158 p.
76. Rothenberger L. Terrorism as Communication: Stocktaking, Explanations and Challenges. Wiesbaden : Palgrave Macmillan, 2023. xix, 396 p.
77. Schneider H. J. Kriminologie. Berlin ; New York : W. de Gruyter, 1987. cxlviii, 969 p.

78. Social networks, terrorism and counter-terrorism : radical and connected / edited by Martin Bouchard. London ; New York : Routledge, Taylor & Francis Group, 2015. xviii, 238 p.
79. Sookhdeo P. Understanding Islamist terrorism : the Islamic doctrine of war. McLean, VA: Isaac Pub., 2009. 278 p.
80. Steger M. B., James P. Levels of Subjective Globalization: Ideologies, Imaginaries, Ontologies. *Perspectives on Global Development and Technology*. 2013. Vol. 12, Issue 1–2. P. 17–40. DOI: <https://doi.org/10.1163/15691497-12341240>
81. Taylor R. W., Swanson C. R. Terrorism, Intelligence, and Homeland Security. Boston : Pearson, 2016. xxxii, 378 p.
82. Terrorism : the global perspective / edited by A. S. Narang, Pramila Srivastava. New Delhi : International Institute for Non-Aligned Studies, 2001. x, 267 p.
83. Terrorism and cryptocurrency : industry perspectives : hearing before the Subcommittee on Intelligence and Counterterrorism of the Committee on Homeland Security. House of Representatives. One Hundred Seventeenth Congress, second session. June 9, 2022. iii, 45 p.
84. The Chainalysis 2020 Crypto Crime Report. *Chainalysis*. URL: <https://go.chainalysis.com/2020-crypto-crime-report>
85. The changing face of terrorism / edited by Rohan Gunaratna. Singapore : Eastern Universities Press, 2004. viii, 174 p.
86. The Constructions of Terrorism: an Interdisciplinary Approach to Research and Policy / [edited by] Michael Stohl, Richard Burchill, and Scott Englund. Oakland, California : University of California Press, 2017. vii, 244 p.
87. The Faces of Terrorism : Multidisciplinary Perspectives / edited by David Canter. Chichester, UK ; Malden, MA : Wiley-Blackwell, 2009. xiv, 300 p.
88. The Routledge Handbook of Terrorism Research / edited by Alex P. Schmid. New York: Routledge, 2011. xviii, 718 p.
89. The SAGE Encyclopedia of Terrorism / edited by Gus Martin. 2nd ed. Thousand Oaks, Calif.: SAGE Reference, 2011. xxv, 689 p.
90. Urban Terrorism in Contemporary Europe: Remembering, Imagining and Anticipating Violence / Katharina Karcher, Yordanka Dimcheva, Mireya Toribio Medina, Mia Parkes (editors). Cham: Palgrave Macmillan, 2024. xiv, 324 p.
91. US Prosecutors Seize Bitcoin Allegedly Tied to Al Qaeda, ISIS, Hamas. *Yahoo*. URL: <https://www.yahoo.com/news/us-prosecutors-attempt-seize-bitcoin-154312105.html>

92. Vanhanen T. Power and the Means of Power: a Study of 119 Asian, European, American, and African States, 1850–1975. Ann Arbor: University Microfilm International, 1979. xvi, 393 p.
93. Volkan V. Bloodlines : from ethnic pride to ethnic terrorism. New York : Farrar, Straus and Giroux, 1997. 280 p.
94. White J. R. Terrorism and Homeland Security. Belmont, CA: Wadsworth Cengage Learning, 2014. xxvi, 501 p.
95. Wilkinson P. Political terrorism. London: Macmillan; New York: Halsted Press, 1974. 159 p.
96. Yomtov N. War on Terror Technology. Minneapolis, Minnesota: Abdo Publishing, 2018. 48 p.

===== Авторський колектив

Гулай Василь Васильович, доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри міжнародної інформації, Національний університет «Львівська політехніка».

Кириленко Олеся Миколаївна, докторка соціологічних наук, завідувача кафедри загальнотеоретичних правових та гуманітарних дисциплін, Рівненський інститут Київського університету права НАН України.

Павлюх Марія Василівна, кандидатка наук із соціальних комунікацій, старша викладачка кафедри міжнародної інформації, Національний університет «Львівська політехніка».

Палагута Вадим Іванович, доктор філософських наук, професор, професор кафедри філософії і педагогіки, Національний технічний університет «Дніпровська політехніка».

Ткаченко Світлана Євгенівна, кандидатка економічних наук, доцентка, доцентка кафедри глобальної економіки, Державний біотехнологічний університет, м. Харків.

Требін Михайло Петрович, доктор філософських наук, професор, професор кафедри міжнародних відносин і політичної філософії, Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця.

Файник Адріана Андріївна, магістр кафедри міжнародної інформації, МІМ-11, Національний університет «Львівська політехніка».

Цвіркун Юрій Віталійович, магістр кафедри міжнародної інформації, МІМ-11, Національний університет «Львівська політехніка».

Шевчук Микита Олегович, магістр кафедри міжнародної інформації, МІМ-11, Національний університет «Львівська політехніка».

Щеглов Андрій Юрійович, кандидат історичних наук, Національна академія сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного, м. Львів.

Наукове видання

**Гулай Василь Васильович,
Кириленко Олеся Миколаївна,
Палагута Вадим Іванович та ін.**

СУЧАСНА ГУМАНІТАРИСТИКА: АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

Монографія

Редактор *Т. О. Чернишова*

Підписано до друку 20.02.2025. Формат 60×84/16.
Ум. друк. арк. 13,1. Обл.-вид. арк. 10. Тираж 100 пр. Зам. № 287

ТОВ «Видавничий дім «Право»,
вул. Харківських Дивізій, 11/2, м. Харків, Україна
Для кореспонденції: а/с 822, м. Харків, 61023, Україна
Тел.: (050) 409-08-69, (067) 574-81-20, (063) 254-50-84

Вебсайт: <https://pravo-izdat.com.ua>

E-mail для замовників послуг: verstka@pravo-izdat.com.ua

E-mail для покупців: sales@pravo-izdat.com.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 8024 від 05.12.2023

Виготовлено ТОВ «Промарт»,
вул. Весніна, 12, Харків, 61023, Україна
Тел. (057) 717-25-44

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 5748 від 06.11.2017